

การวิจัยชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชน ในยุครวมกลุ่มเป็นชุมชนเครือข่ายเศรษฐกิจและสังคมอาเซียน

Community Research by and for Communities in the Integration of ASEAN Economic and Social Community Network

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์^{*}

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของบทความชิ้นนี้มีดังต่อไปนี้ เพื่อนำเสนอ 1) วิวัฒนาการการวิจัยชุมชน 2) รูปแบบการวิจัยชุมชนยุคใหม่ และ 3) การขยายเครือข่ายสัมพันธ์ภาพการวิจัย เพื่อกลุ่มเศรษฐกิจและสังคมอาเซียน การศึกษาวิจัยชุมชนวิวัฒนาการเป็นสี่ยุค โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานมุมมองชุมชนของแต่ละยุค ยุคแรก การวิจัยชุมชนเน้นไปที่การแสวงหาความเป็นชุมชน เหมือนกับการมองชุมชนเป็นภาพนิ่ง ยุคที่สองมองชุมชนว่าเต็มไปด้วยปัญหาอันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชนสู่ความทันสมัย จำเป็นต้องกำจัดปัญหาและอุปสรรคที่เป็นความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมออกไป ยุคที่สามเป็นยุคหวนกลับมามองคุณค่าของชุมชนซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น และยุคที่สี่เป็นยุคขยายเครือข่ายการพัฒนาชุมชนและความร่วมมือระหว่างองค์กรชุมชนรูปแบบการวิจัยชุมชนรูปแบบใหม่ควรเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบร่วมมือกันอย่างมีศักดิ์ศรี โดยประชาชนในชุมชนเป็นผู้ร่วมมือเพื่อชุมชนและเมื่อมีการเปิดสัมพันธ์ภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มประชาคมอาเซียนอย่างเสรีในปี 2558 ควรมี

การส่งเสริมความร่วมมือกันระหว่างสถาบันการศึกษา ระดับสูงในภูมิภาคเพื่อพัฒนาการวิจัยชุมชนร่วมกัน ซึ่งจะนำมาสู่สัมพันธภาพเครือข่ายการวิจัยชุมชนอย่างสร้างสรรค์ และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวิชาการอย่างยิ่ง แม้จะมีบริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่แตกต่างกันก็ตาม

คำสำคัญ: การวิจัยชุมชน เครือข่ายเศรษฐกิจและสังคมอาเซียน

Abstract

The objectives of this article are to present the evolution of the community research, model of the community research in a new age and the expansion of the network of the community research relationship for the ASEAN Economic and social group. The community research has evolved into four ages based on perspectives on the community in each age. The first age of the

^{*} สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

community research emphasized the attempt to find out the statehood of the community by looking at the community on the static picture. The second age viewed the community as full of problem and obstacles to develop the community towards modernity. In this age, traditional beliefs and practices were regards on major obstacles which must be eliminated. The third age took a reverse turn towards the community, longing for the value of the community existing in the form of local wisdom. The last fourth age has upheld the expansion of the network for community development and mutual cooperation away the community organizations. The new model of the community research should be a dignified cooperative action research (CAR) by the community partners, who should have a mutual cooperation for the community. Upon a free opening of economic, social and cultural relationship of the ASEAN community in the year 2015, there should be a promotion for a mutual cooperation among high-level educational institutions in the region for the purpose of development of joint community research, that would bring about the network relationship of a creative community research, useful to an identical academic development even though a different social, cultural and political context exists.

Keywords: Community Research, ASEAN Economic and Social Community Network

บทนำ

การวิจัยชุมชนเป็นกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบ เพื่อความเข้าใจชุมชนในมิติต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

เป็นจริงมากที่สุด มิติที่จะพึงเข้าใจชุมชน สามารถแยกเป็นมิติด้านกายภาพ มิติด้านการประกอบอาชีพ มิติด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ มิติด้านความสัมพันธ์กัน มิติด้านการศึกษาอบรม มิติด้านความปลอดภัย มิติด้านการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและมิติด้านการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

ในอดีตที่ผ่านมา การวิจัยชุมชนมักจะมุ่งเน้นเพื่อเข้าใจ สภาพเป็นอยู่ของชุมชน ลักษณะของชุมชน วัฒนธรรมและความเชื่อ และปัญหาของชุมชนเป็นหลัก สิ่งที่นักวิจัยมักจะมองข้ามไปคือ ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ถึงแม้จะมีการศึกษาและพูดถึงความต้องการของชุมชนบ้างและมักจะศึกษาถึงลักษณะความเป็นไปได้ในการพัฒนาชุมชน ความต้องการของผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศจากระดับส่วนกลางที่มีอำนาจมากกว่าจะคำนึงถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชนในพื้นที่

ปัจจุบันชุมชนในประเทศไทย มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นมองจากมิติด้านใดก็ตาม จะพบรูปแบบความเป็นพลวัต ปรากฏในทุกมิติ การศึกษาพัฒนาชุมชนปัจจุบันจะต้องศึกษาอิทธิพลต่าง ๆ ทั้งแรงกดดันภายในชุมชนและแรงกระเพื่อมที่เป็นกระแสผลักดันจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีอิทธิพลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อความเป็นพลวัตของชุมชน

ประเด็นการศึกษาวิจัยชุมชนที่แบ่งช่วงชุมชนเป็นชุมชนเมือง และชุมชนชนบท หรือกึ่งเมืองกึ่งชนบท เริ่มจะหมดหายไป ด้วยเหตุผลที่ว่าความเป็นเมืองเป็นชนบทที่มักจะกำหนดตามปัจจัยที่เป็นสภาพทางกายภาพ และอาชีพ รวมถึงลักษณะการตั้งบ้านเรือน จำนวนประชากร และการมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ นั้น เริ่มมีความไม่แน่นอนและมีคำถามในเชิงการนิยามความหมายปฏิบัติการมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การวิจัยชุมชนในประเทศไทย มีความตื่นตัวมากยิ่งขึ้น สถาบันอุดมศึกษาในต่างจังหวัด ได้มุ่งเน้นการวิจัยชุมชนและท้องถิ่นรอบ ๆ สถาบันของ

ตนเองอย่างจริงจัง ข้อนี้นำผลให้มีข้อมูลทางวิชาการเกี่ยวกับชุมชนในมิติต่าง ๆ ทั้งในระบบจุลภาคและระดับมหัพภาคของภูมิภาคอย่างลึกซึ้งและกว้างไกลและเป็นประโยชน์ทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติมากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุผลที่มีความตื่นตัวการวิจัยชุมชนอย่างกว้างขวาง ผู้เขียนจึงเสนอบทความทางวิชาการขึ้นนี้เพื่อ ความเข้าใจชุมชนและปรากฏการณ์ทางวิชาการอันเกี่ยวกับชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ กล่าวคือ (1) วิวัฒนาการทางการศึกษาวิจัยชุมชนในประเทศไทย (2) การวิจัยโดยชุมชนเพื่อชุมชน: รูปแบบการวิจัยชุมชนยุคใหม่ และ (3) การขยายเครือข่ายสัมพันธภาพ การวิจัยเพื่อกลุ่มเศรษฐกิจและสังคมอาเซียน

1. วิวัฒนาการการศึกษาวิจัยชุมชนในประเทศไทย

การพิจารณาตามกระบวนการวิวัฒนาการทางวิชาการ อันเกี่ยวกับชุมชน ซึ่งเริ่มขึ้นมาประมาณเกือบ 100 ปี การศึกษาวิจัยชุมชน แบ่งได้เป็น 4 ยุค กล่าวคือ ยุคที่ 1 เป็นยุคมองชุมชนแบบภาพนิ่ง ยุคที่ 2 เป็นยุคมองชุมชนแบบเป็นปัญหา ยุคที่ 3 เป็นยุคมองชุมชนแบบมีคุณค่า และยุคที่ 4 เป็นยุคมองชุมชนเชิงเครือข่าย

1.1 ยุคการมองชุมชนแบบภาพนิ่ง

ยุคนี้เป็นยุคที่มีการตื่นตัวเพื่อเข้าใจสภาพความเป็นชุมชน แต่ละแบบและประวัติความเป็นชุมชนแต่ละแบบ ยุคนี้เริ่มต้นแห่งการศึกษาวิจัยชุมชนในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยสำนักวิชาการแห่งเมืองชิคาโก ซึ่งมีการริเริ่มศึกษาโดยนักวิชาการดัง ๆ เช่น Robert E. Park เป็นต้น โดยได้ศึกษาชุมชนเมืองและชุมชนชนบท มีการเน้นข้อแตกต่างทางกายภาพและทางนามธรรมหลายประการ ระหว่างชุมชนเมืองกับชุมชนชนบทว่าเป็นอย่างไร

อิทธิพลแห่งสำนักนี้ได้แพร่หลายมายังประเทศไทยด้วย นักวิชาการไทยที่ได้รับการศึกษาจากประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากนักคิด

สำนักชิคาโก ได้กลับมามีการศึกษาวิจัยสังคมไทยและชุมชนไทยอย่างเข้มข้น พร้อมกันนั้นก็ได้ตั้งศูนย์ศึกษาชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของรัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ขณะเดียวกันนักวิชาการต่างประเทศจำนวนมากจากประเทศที่มีความเจริญทางการศึกษาและอุตสาหกรรม ก็ได้เดินทางเข้ามาศึกษาชุมชนในประเทศไทยไม่ขาดสาย วิธีการศึกษาวิจัยชุมชนในยุคนี้มักจะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ อันเป็นรูปแบบการวิจัยทางมานุษยวิทยา และสังคมวิทยาประยุกต์ ซึ่งอาจมีชื่อเรียกว่า Ethnological method บ้าง หรือ Ethnic research technique ก็เรียก ซึ่งนักวิจัยนิยมฝังตัวเองอยู่ในชุมชนที่เลือกศึกษา ส่วนใหญ่นักวิจัยต่างประเทศเหล่านี้มีวัตถุประสงค์แอบแฝงทางการเมืองและทางศาสนาด้วย ซึ่งมักจะรายงานข้อค้นพบจากการวิจัยในเชิงข้อเสนอแนะทางการเมืองและทางศาสนาไปพร้อม ๆ กัน

1.2 ยุคการมองชุมชนแบบเป็นปัญหา

ยุคนี้เริ่มต้นเมื่อวัฒนธรรมบริโภคนิยมแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย รัฐบาลในยุคนี้ซึ่งน่าจะช่วงทศวรรษแรก ๆ แห่งการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ได้พิจารณาเห็นว่า วิถีชีวิตชนบทไม่มีความเจริญ ไม่ทันสมัย (Unmodern) ไม่เหมือนกับประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว ความเชื่อและประเพณีปฏิบัติหลายอย่างของชุมชนตามความคิดของผู้นำประเทศในยุคนี้ เช่น ความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษในหมู่บ้าน ความเชื่อผีเจ้าบ้าน เจ้าภูเขา รวมแม้กระทั่งประเพณีพิธีกรรมของชาวพุทธ เช่น การบูชากราบไหว้รูปเคารพและศาสนสถานซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาล้วนไร้สาระ เป็นความเชื่อแบบงมงายล้าสมัย ไม่ได้ช่วยพัฒนาวัตถุให้ได้เสีย ได้บริโภค ความเชื่อของผู้นำประเทศ (รวมทั้งผู้นำทางเศรษฐกิจและนักวิชาการชั้นนำ) ดังกล่าวที่มีผลออกมาเป็นความพยายามที่จะต้องกำจัดประเพณีปฏิบัติและความเชื่อดังกล่าวทั้งหมด เพราะประเพณีปฏิบัติและความเชื่อดังกล่าว เป็นสิ่งที่ไร้เหตุผลและพิสูจน์ผลไม่ได้ทางวิทยาศาสตร์

เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญสมัยใหม่

ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ ยังคงเชื่อมั่นในศาสนาและประเพณีปฏิบัติในท้องถิ่น ผู้นำในประเทศในยุคนี้ จึงรณรงค์ให้ชาวชุมชนในชนบทเลิกปฏิบัติตามประเพณีและยอมรับในสิ่งที่ผู้นำกำหนดให้ใหม่

ยุคนี้จึงเป็นยุคทำลายล้างคุณค่าของชุมชนอย่างขนาดใหญ่ สิ่งที่เรียกในยุคต่อมาว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ปรัชญาชาวบ้าน” ได้ถูกมองข้ามไม่ได้รับการส่งเสริมและถูกมองว่าเป็นภูมิปัญญาของคนเถื่อน เป็นปัญหาหรือเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา (ของผู้นำประเทศ) ในยุคนั้น

การยอมรับวัฒนธรรมบริโภคเป็นวัฒนธรรมนำหน้า ได้ส่งเสริมให้เกิดการผลิตและการแสวงหาผลประโยชน์ การบริโภคผลผลิตอย่างขนานใหญ่ สิ่งที่เป็นผลตามมาก็คือการทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเป็นป่าไม้ ภูเขา ที่ดิน ทะเล และแม่น้ำ ทั้งนี้เพื่อแสวงหาวัตถุดิบไปป้อนโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ วิถีชีวิตในชุมชนชนบทเริ่มขาดความมั่นคง ภาวะการล่มสลายวัฒนธรรมชุมชนได้เกิดขึ้นทั่วประเทศ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีสิ่งซึ่งเรียกกันอย่างเคารพยกย่องว่า “สิ่งจำเป็นแห่งโครงสร้างของสังคมและเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน” อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ ชุมชนค่อยๆ กลายเป็นชุมชน “เปลือกแข็งกลวงใน” กล่าวคือลักษณะทางกายภาพยังคงเป็นชุมชนดั้งเดิม มีการเปลี่ยนแปลงบ้างในบางเรื่อง เช่น ที่อยู่อาศัยและการแต่งกาย แต่อิทธิพลแห่งจิตวิญญาณจากความเป็นชุมชนดั้งเดิมได้เหือดหายไปเกือบหมด

การวิจัยในยุคนี้เป็นการวิจัย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ มุ่งส่งเสริมการยกระดับค่าครองชีพให้สูงขึ้นสำหรับประชาชนในชุมชน และมักจะวิจัยโดยพยายามสร้างตรรกะขึ้นชั่วคราวมาตรฐานการครองชีพ เช่น ตัวชี้วัดความยากจนเป็นตัวอย่างและตีความหมายว่าความยากจน เป็นสิ่งชั่วร้าย เป็นเหมือนบาปกรรม จำเป็นต้องกำจัดทิ้งให้หมด การมองความยากจนว่าเป็นจุดบิตจากร้าย เป็นที่มาของความรังเกียจคนจน

โดยเฉพาะคนจนในชนบท และเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในการแบ่งชนชั้นทางสังคม ทำให้คนจนถูกปฏิบัติจากผู้มีอำนาจในสังคมในระดับต่ำกว่าคนที่ร่ำรวย ไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับคนรวย เป็นคนไร้ศักดิ์ศรี เพราะฉะนั้นคำว่าสองมาตรฐานหรือหลายมาตรฐานในการปฏิบัติทางสังคมปฐมเหตุว่าจะมาจากการความยากจนอันเกี่ยวโยงถึงความรังเกียจคนจนด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

1.3 ยุคการมองชุมชนแบบมีคุณค่า

ยุคนี้เริ่มปรากฏภูมิขึ้นในช่วงปี 2550 เป็นต้นมา อันเป็นยุคที่สังคมไทยได้รับผลกระทบจากยุคที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ในยุคที่ผ่านมาได้มีกระบวนการทางสังคมหลายรูปแบบเกิดขึ้น เช่น กระบวนการเรียกร้องสิทธิทางการเมือง กระบวนการเรียกร้องความเป็นธรรมในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและกระบวนการในการเข้าถึงบริการของรัฐ เป็นต้น (ดังปรากฏในเหตุการณ์ตุลาคมมหาวิทยาลัยปี 2516, 2519 เป็นต้นมา)

นักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้วิจัยพบคุณค่าของชุมชนแบบยึดถือประเพณีดั้งเดิมหลายประการและได้รณรงค์ให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาสิ่งที่ตั้งงามในชุมชนขึ้น สิ่งที่ค้นพบในเรื่องคุณค่าของชุมชนมีชื่อเรียกเป็นแนวคิด (CONCEPTS) ทางวิชาการที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางหลายประการ เช่น “ภูมิปัญญาชาวบ้าน”, “ปรัชญาชาวบ้าน”, “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”, “ทุนทางสังคมในชุมชน”, “ภูมิปัญญาไทย” เหล่านี้เป็นต้น

มีความเชื่อว่า ชุมชนที่มั่นคงและเข้มแข็งเป็นปราการอันแข็งแกร่งของชาติ ทั้งมิติทางเศรษฐกิจและทางการเมือง จากความเชื่อดังกล่าว จึงมีความพยายามศึกษาวิจัยคุณค่าของชุมชนอย่างกว้างขวาง

ในยุคนี้ปรากฏรูปแบบการวิจัยชุมชนแบบใหม่ ๆ เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PARTICIPATORY ACTION RESEARCH: PAR) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิจัยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องไม่โดยตรง

หรือโดยอ้อมกับโครงการวิจัย มีส่วนร่วมกับโครงการวิจัยตนเอง ส่วนใหญ่การทำวิจัยในรูปแบบนี้จะเกี่ยวข้องกับการวิจัยเพื่อทดลองหรือความเป็นไปได้แห่งโครงการพัฒนาชุมชนในมิติใดมิติหนึ่ง การวิจัยแบบ PAR นี้ อาจเรียกว่าการวิจัยแบบสามมุมหรือไตรภาคี กล่าวคือ ภาคที่ 1 คือ ตัวนักวิจัย ภาคที่ 2 คือ ชาวบ้านในชุมชน ภาคที่ 3 คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ภาครัฐ เอกชน หรือ NGO) ผลสรุปของการวิจัยอาจจะเป็นรูปแบบการปฏิบัติหรือการพัฒนา ซึ่งได้รับการยอมรับร่วมกัน โดยผู้วิจัยหลักคือ ตัวผู้วิจัยเองจะเป็นผู้สังเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัย

การมองชุมชนในแง่การมีคุณค่านี้ ทำให้เกิดกระบวนการการศึกษาวิจัยอัตลักษณ์ของชุมชน (Community Identity) ความสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชนในแง่ที่สัมพันธ์กับการรวมกลุ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกชุมชน แต่สิ่งที่น่าสนใจเป็นห่วงก็คือการยึดเยี่ยอัตลักษณ์ของชุมชนให้กลายเป็นสินค้าของชุมชน ซึ่งเป็นการตีค่าอัตลักษณ์ในเชิงพาณิชย์กรรม การกระทำดังกล่าวจะทำให้อัตลักษณ์ชุมชนขาดความศักดิ์สิทธิ์และเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนระหว่างผู้ที่ได้ผลประโยชน์กับผู้ที่ไม่ได้ผลประโยชน์ จากอัตลักษณ์ชุมชนดังปรากฏในพื้นที่หลายแห่งในประเทศ

คุณค่าของชุมชนที่สำคัญก็คือ ชุมชนนั้นเป็นรากฐานความมั่นคงของประเทศจึงจำเป็นต้องรักษาคุณค่าทางประเพณีวัฒนธรรม อุปนิสัยอันดีงามของชุมชนความอ่อนโยนความมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเคารพซึ่งกันและกัน ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูซึ่งเป็นคุณลักษณะทางสังคมและทางจิตใจที่ดีงามของชุมชนให้คงอยู่อย่างมั่นคงและยั่งยืน

1.4 ยุคมองชุมชนเชิงเครือข่าย

ยุคนี้เป็นยุคต่อเนื่องจากยุคมองชุมชนว่ามีคุณค่า การมองชุมชนเชิงเครือข่าย เป็นการมองชุมชนในความหมายที่กว้างไกลและสลับซับซ้อนมากขึ้น นิยามชุมชนแบบใหม่ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย

นั้นได้รับการยอมรับในวงวิชาการและวงการบริหารทางการเมืองและทางเศรษฐกิจยุคปัจจุบัน ไม่เฉพาะในประเทศเท่านั้นแต่รวมถึงต่างประเทศด้วย

ตัวอย่างการมองชุมชนเชิงเครือข่ายที่กำลังเป็นที่จับตามองก็คือ การรวมกลุ่มประเทศอาเซียน เป็นประชาคมหรือชุมชนเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN ECONOMIC COMMUNITY) ซึ่งกำหนดจะเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2558

แต่สภาพความเป็นชุมชนเครือข่ายในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่ามีมานานและแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยอาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารยุคใหม่เป็นตัวเร่งให้เกิดและแพร่กระจายออกไป ตัวอย่างเช่น ชุมชนเครือข่ายรักษำป่าต้นน้ำทางภาคเหนือ ชุมชนเครือข่ายวนเกษตรกรรม แบบพุทธเกษตร ชุมชนเครือข่ายอินแปง ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนเครือข่ายลัจจะอ้อมทรัพย์เพื่อชีวิตประเสริฐ ทางภาคตะวันออกและภาคใต้ ชุมชนเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ความเป็นชุมชนเชิงเครือข่ายได้รับการเสริมแรงผลักดันจากความปรารถนา ความยุติธรรม และความเป็นธรรมในสังคม ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนให้ประชาชนรวมกลุ่มกันเพื่ออุดมการณ์เดียวกัน เช่น กลุ่มชุมชนเครือข่ายเสื้อแดง ของกระบวนการชุมนุม นปช. (แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ) ซึ่งรวมตัวเป็นชุมชนต่อต้านเผด็จการต่อต้านรัฐประหาร และต่อต้านกระบวนการทำร้ายล้างระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข ชุมชนเชิงเครือข่ายอนุรักษ์นิยม หรือกลุ่มชาวตกขอบ ซึ่งกำลังอ่อนกำลังและไม่มีความสามารถขึ้นสังคมไทยได้อีกต่อไปในขณะนี้

สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ เป็นกลไกสำคัญในการรวมกลุ่มชุมชนเชิงเครือข่าย เช่น ปัจจุบันสื่อวิทยุโทรทัศน์เป็นสื่อรวมกลุ่มชุมชนทางอากาศให้มีโอกาสได้พบกันและทำกิจกรรมเพื่อสังคมร่วมกัน สื่ออินเทอร์เน็ตสร้างเครือข่ายชุมชนให้มีความสนใจ

ร่วมกันให้มารวมกลุ่มกันในรูปแบบต่าง ๆ และทำกิจกรรมนั้น ๆ ตามความสนใจของสมาชิกชุมชน ชุมชนแฟนคลับ เป็นตัวอย่างของชุมชนเชิงเครือข่าย

ชุมชนเชิงเครือข่ายไม่มีพื้นที่ตั้งชุมชนทางกายภาพอย่างชัดเจน ไม่เหมือนกับชุมชนทั่วไปที่นิยมเรียกกัน

2. การวิจัยโดยชุมชนและเพื่อชุมชน: รูปแบบการวิจัยชุมชนยุคใหม่

การวิจัยชุมชนเท่าที่นิยมทำกันมาปรากฏในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบการวิจัยเชิงสำรวจ รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) รูปแบบการวิจัยเชิงประจักษ์ผล รูปแบบการวิจัยเชิงทดลอง รูปแบบการวิจัยเพื่อพัฒนา รูปแบบการวิจัยชาติพันธุ์ เป็นต้น การวิจัยในรูปแบบดังกล่าวอาจจะสรุปในชื่อว่าการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ หรือแบบผสมของทั้งสองวิธีเข้าด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการวิจัยชุมชนยุคใหม่ควรเป็นรูปแบบการวิจัยที่ส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่มีโอกาสร่วมมือพัฒนาตนเอง ให้มีศักยภาพหรือมีความรู้วิธีการเรียนรู้ตนเอง เรียนรู้ปัญหาของตนเอง เรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเองในทุกมิติ แต่การที่จะให้ชาวชุมชนลงมือวิจัยด้วยตนเองโดยเสนอโครงการวิจัยเองนั้นอาจเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติ นักวิจัยหรือนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยท้องถิ่นจำเป็นต้องเริ่มโครงการวิจัยก่อนแล้วดึงประชาชนในพื้นที่ให้มีส่วนร่วมในฐานะเป็นหุ้นส่วน (PARTNER) การวิจัย

รูปแบบการวิจัยชุมชนที่ใคร่ขอนำเสนอในที่นี้ก็คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบร่วมมือกัน (COOPERATIVE ACTION RESEARCH: CAR) การวิจัยในรูปแบบนี้เป็นการพัฒนาจากการวิจัยแบบ PAR

การวิจัยแบบ CAR เป็นรูปแบบที่มุ่งเน้นผู้ร่วมวิจัยเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือเป็นการวิจัยเพื่อมุ่งฝึกอบรมให้ผู้ร่วมวิจัยที่เป็นชาวบ้านมีโอกาสพัฒนาตนเอง เรียนรู้วิธีมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ รอบตนเอง

อย่างเป็นระบบและมีวัตถุประสงค์ชัดเจน ส่วนผลการวิจัยเป็นผลพลอยได้ (By-product)

กระบวนการวิจัยแบบ CAR มีดังนี้

1) กำหนดประเด็นการวิจัยที่สัมพันธ์กับประสบการณ์และความสนใจของประชาชนในชุมชน ขอบเขตความสนใจอาจจะสรุปได้กว้าง ๆ ดังนี้

- ความสนใจประวัติความเป็นมาของชุมชน
- ความสนใจการพัฒนาอาชีพ
- ความสนใจพัฒนาคุณภาพชีวิต
- ความสนใจพัฒนาความปลอดภัยของชุมชน
- ความสนใจปัญหาเยาวชน
- ความสนใจในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น เป็นต้น

2) ออกแบบการวิจัยแบบง่ายไม่สลับซับซ้อน ไม่ต้องออกแบบการวิจัยตามแบบอย่างประเพณีปฏิบัติ ซึ่งจะต้องถูกต้องตามประเพณีปฏิบัติทางวิชาการที่นิยมกันแบบเอาจริงเอาจัง (หรือแบบเอาเป็นเอาตาย) ในรูปของ RESEARCH METHODOLOGY อย่างที่นิยมปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

การออกแบบวิจัยแบบง่ายไม่ใช่เป็นแบบวิจัยแบบไร้หลักการ แต่เป็นแบบวิจัยที่มีหลักการแบบง่าย (Simple Technique) ซึ่งชาวบ้านสามารถประยุกต์ใช้ได้และเข้าใจได้ง่าย เช่น การตั้งถามแบบง่าย ๆ เพื่อให้ชาวบ้านตอบได้ด้วยภาษาที่ชาวบ้านเข้าใจชัดเจน

3) การเก็บข้อมูลควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์

การเก็บข้อมูลด้วยการขอความร่วมมือ (COOPERATION) จะมีน้ำหนักและมีศักดิ์ศรีสูงกว่าการขอให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม (PARTICIPATION)

ทฤษฎีนำร่องในการกำหนดรูปแบบการเก็บข้อมูล ควรจะเป็นทฤษฎีความร่วมมือกัน (Cooperation Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงความสำคัญของผู้มีส่วนร่วมในการได้ประโยชน์และเป็นทฤษฎีที่ให้ศักดิ์ศรีแก่ผู้ร่วมวิจัยเป็นหุ้นส่วน (PARTNER) มีสถานภาพ

เท่าเทียมกันหมด และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นในเชิงสร้างสรรค์อย่างเท่าเทียมกัน

4) การนำเสนอผลการวิจัยควรนำเสนอแบบเข้าใจง่ายและไม่ยาวเกินไป

การนำเสนอผลการวิจัย ไม่ควรบรรยายละเอียดมากเกินไป ซึ่งจะเป็นที่น่าเบื่อหน่ายแก่ชาวบ้านไม่ควรระบุตัวเลขในรูปฐานตารางมากเกินไปควรใช้สถิติแบบง่าย เช่น ค่าร้อยละหรือค่าเฉลี่ยเป็นหลักเท่านั้นควรนำเสนอผลการวิจัยเป็นการพรรณนา เสริมด้วยภาพประกอบการนำเสนอ

5) การให้ข้อเสนอแนะ ควรให้ข้อเสนอแนะที่จะต้องให้ชาวบ้านในชุมชนฟังตนเอง ฟังทรัพยากรและทุนต่าง ๆ ของชุมชนเป็นหลัก ไม่ควรให้ข้อเสนอแนะที่จะต้องฟังประมาณ ฟังทรัพยากร และฟังคำแนะนำจากบุคคลภายนอกหรือจากแหล่งภายนอก เช่น จากงบประมาณของภาครัฐ และการช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกชุมชน เป็นต้น

3. การขยายเครือข่ายสัมพันธ์ภาพการวิจัยเพื่อกลุ่มเศรษฐกิจและสังคมอาเซียน

เป็นที่ยอมรับว่าความเป็นชุมชนเชิงเครือข่ายจะขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ทำนองเดียวกับเครือข่ายสัมพันธ์ภาพการวิจัยก็ขยายตัวมากขึ้นเพื่อผลประโยชน์ทางวิชาการ นักวิจัยจะต้องปรับตัวตนเองไปเป็นสมาชิกองค์การวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น ข้อดีนี้ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางวิชาการระหว่างประเทศอย่างกว้างขวางอีกด้วย

รูปแบบเครือข่ายสัมพันธ์ภาพการวิจัยชุมชนจะเกิดได้ในรูปแบบความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาระดับสูงในประเทศกับสถาบันการศึกษาระดับเดียวกันในต่างประเทศ ความร่วมมือกันเพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางวิชาการ และส่งเสริมการวิจัยระหว่างสถาบันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาจากข้อตกลงร่วมกันในประเทศมหาวิทยาลัยของรัฐ และมหาวิทยาลัยของเอกชนหลายแห่งได้ทำข้อตกลงร่วมกันทางวิชาการและส่งเสริมแลกเปลี่ยนบุคลากรและนิสิตนักศึกษาระหว่างกันระหว่างมหาวิทยาลัย

เหล่านี้กับมหาวิทยาลัยต่างประเทศทั้งในระดับประเทศเพื่อนบ้านและระดับประเทศที่ห่างไกลออกไป

การขยายเครือข่ายความสัมพันธ์การวิจัยระหว่างประเทศในกลุ่มอาเซียน ควรดำเนินไปอย่างเป็นอิสระ โดยเป็นอิสระจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน และเป็นอิสระจากความเชื่อทางศาสนาและจากประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน

สังคมอาเซียนมีลักษณะเป็นสังคมพหุลักษณะทางวัฒนธรรม (Plural Culture) รวมทั้งความเชื่อเรื่องศาสนาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ข้อดีนี้ส่งผลให้วิถีชีวิตของประชาชนในภูมิภาคมีลักษณะแตกต่างกันไปด้วย

การวิจัยชุมชนที่มีลักษณะเป็นพหุลักษณะทางวัฒนธรรมนี้อาจจะต้องใช้หลาย ๆ วิจัยวิจัยร่วมกันไม่ควรใช้รูปแบบการวิจัยเพียงอย่างเดียวหรือวิธีเดียว

4. บทสรุป: การวิจัยชุมชนคือการวิจัยเพื่อพึ่งตนเอง เข้าใจตนเอง พัฒนาตนเอง เข้าใจคนอื่น และช่วยเหลือคนอื่น

การวิจัยชุมชนที่ดีควรมีลักษณะยืดหยุ่นและคำนึงถึงสภาพปัญหา ความต้องการของประชาชนในชุมชนเป็นหลัก

การให้ออกาสแก่ประชาชนในชุมชนมีโอกาสรอบด้านพร้อมกับส่งเสริมวิธีการช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือเพื่อนบ้านอย่างถูกต้องเป็นระบบ โดยไม่ก่อความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและบุคคลอื่นเป็นยุทธวิธีการวิจัยที่พึงประสงค์มากที่สุดในยุคนี้

ในยุคที่มีการเปิดประเทศเพื่อรวมเป็นเครือข่ายชุมชนเศรษฐกิจและสังคมอาเซียนนี้ การวิจัยจะต้องดำเนินไปในลักษณะรู้ปัญหาและความต้องการของชุมชนภายในประเทศและชุมชนรอบ ๆ ประเทศ การรู้จักตนเองจนกระทั่งพัฒนาขึ้นมาเป็นกรอบการวิเคราะห์ตนเองได้นั้น สามารถประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจ และรู้จักชุมชนเพื่อนบ้านรอบ ๆ ตัวเราได้เช่นเดียวกัน

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2545). **เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ. (2551). **สังคมวิทยา**. (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชินรัตน์ สมสืบ. (2539). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (มสธ.).
- ประพันธ์ เวียรกุล. (2542). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัยในการเรียนรู้ทำการวิจัยด้วยตนเอง**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: มสธ.
- สถาบันพัฒนาองค์กรและชุมชน. (2551 ก). **แผนชีวิตชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร. (2546). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Alastair, T.W. (1982). **Why Community Participation**. New York: Macmillan.
- Midale, J. Hall, A, M + Narine, D. **Community Participation, Social Development and the State**. New York: Methuen.